

Predrag Simić¹

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka

BALKAN I BALKANIZACIJA – JEDAN VEK KASNIJE

Rezime: Građanski rat u Jugoslaviji izbio je u vreme kada su pad Berlinskog zida, revolucije u Istočnoj Evropi i nestanak Istočnog bloka protumačeni kao znak da je Evropa konačno „cela i slobodna“ (*whole and free*) i da se približio kraj istorije evropskih ratova koji će svetu doneti milenijum mira i demokratije. Kriza i slom Jugoslavije rebalkanizovali su jugoistočnu Evropu i oživali stare zapadne stereotipe o Balkanu i balkanizaciji. Autor nastoji da utvrdi poreklo ideja i vrednosti koje su uticale na zapadnu politiku prema ovoj krizi putem komparativne analize dva izveštaja Karnegijeve zadužbine za međunarodni mir o balkanskim ratovima iz 1914. i 1996. Prema njegovom mišljenju, uzrok balkanskih ratova devedesetih godina dvadesetog veka nisu bile „stare mržnje“ između balkanskih naroda, nego ostaci starih komunističkih režima koji su u nastojanju da zadrže vlast prihvatili nacionalizam kao svoju politiku i tako ušli u sukob s novim vrednostima koje je doneo kraj hladnog rata. On zaključuje da je sukob između konzervativnih („balkanskih“) i liberalnih („evropskih“) vrednosti bio povod parolama o „begu s Balkana“ i političkim sporovima koji su devedesetih prerasli u žestok oružani sukob u bivšoj Jugoslaviji.

Gljučne reči: Balkan, balkanizacija, rat, etnički konflikti, Evropska unija, hladni rat, NATO, liberalizam, konzervativizam

Građanski rat u Jugoslaviji izbio je u vreme kada su pad Berlinskog zida, revolucije u Istočnoj Evropi i nestanak Istočnog bloka protumačeni kao znak da je Evropa konačno „cela i slobodna“ (*whole and free*) i da se približio kraj istorije evropskih ratova koji će svetu doneti milenijum mira i demokratije (Fukuyama, 1992). Prema mišljenjima zapadnih autora, balkanska kriza je vratila ratove u Evropu (Stark, 1993) i pretila da umesto evropeizacije Balkana balkanizuje Evropu. To je bio povod nizu zapadnih studija o Balkanu među kojima su jedne nudile ili opravdavale političke i vojne opcije za rešavanje balkanske krize, dok su druge nastojale da osvetle istoriju Balkana i objasne fenomen balkanizacije. Među prvima se po svom uticaju na politiku SAD i EU izdvajaju radovi Samuela Huntingtona (1993), Roberta Kaplana (1993), Noela Malkolma (1998) i Mortona Abramovica (1993), dok se među drugima po značaju izdvajaju studije Marije Todorove (1997), Vesne Goldsvorti (1998), Marka Mazovera (2002) i dr.

¹ psimic@eunet.rs

Iako različiti po ciljevima i sadržini, ovi autori uglavnom se slažu da je Balkan krajem XX sličan Balkanu s kraja XIX veka, da je bio i ostao „bure baruta“ koje je i tada i danas pretilo Evropi, kao i da je zapadna percepcija Balkana krajem XX veka slična onoj na početku veka. Prva grupa autora vidi Balkan kao evropsku periferiju na kojoj žive mali, zaostali i okrutni narodi koji svojim beskrajnim sukobima ugrožavaju ostatak kontinenta. Stoga je zadatak velikih sila da, ako je potrebno i silom, nametnu pravila civilizovanog ponašanja na Balkanu. U suprotnom, rizikuju da se balkanski sukobi preliju na čitav kontinent kao što se dogodilo u Prvom svetskom ratu (Gati, 1992). U ovom pravcu najdalje su otišli Robert Kaplan u knjizi *Balkanski duhovi* (1993), Džordž Kennan u predgovoru knjizi *Drugi balkanski ratovi* (1993) i autori knjige *Nedovršeni mir* (1996). Sukobi Srba i Albanaca na Kosovu bili su povod istorijskog revizionizma britanskog autora Noela Malkolma u knjizi *Kratka istorija Kosova*.² Ove knjige su imale uticaja na strateška razmišljanja u SAD i Evropi i uticala su na odluke o intervencijama NATO-a u bivšoj Jugoslaviji 1995. i 1999. godine. Druga grupa autora upravo u interesima i sporovima velikih sila u ovom rubnom području Evrope vidi uzrok balkanskih sukoba.

Stereotipi o Balkanu na Zapadu koji su formirani krajem XIX i početkom XX veka u osnovi su ostali nepromenjeni i na početku XXI veka. Za mnoge na zapadu Balkan je i dalje misteriozno područje na jugoistočnoj granici Evrope. Ono je naslednik vizantijske civilizacije („koja je suprotna nasleđu zapadne civilizacije“), jedini deo kontinenta koji je dugo bio kolonija jedne orijentalne sile od koje je primio osobine nespojive sa savremenim evropskim društvima (orijentalni despotizam, nasilje, korupcija i sl.) i kome, zbog toga, „nije mesto u Evropi“.³ Marija Todorova je u knjizi *Imaginarni Balkan* prišla ovim stereotipima polazeći od radova Edvarda Saida o mitu orijentalizma u zapadnoj kulturi koji u „Orijentu“ vidi antitezu evropskoj civilizaciji (Said, 1979). Tako se, na primer, i odbijanje prijema Turske u Evropsku uniju tumači nespojivošću islamskog nasleđa sa hrišćanskim temeljima EU. Ima, međutim, i onih koji razloge odbijanja Turske, privredne sile u usponu i s rastućim stanovništvom, vide u strahu da bi ova zemlja mogla brzo postati jedna od vodećih članica EU premeštajući njeno težište na Istok.⁴ Finansijska kriza, koja je u SAD počela u jesen 2008. i zahvatila Evropu 2009. godine, najteže je pogodila njene južne članice – Grčku, Špa-

2 Britanski novinar Tima Džuda je u tekstu objavljenom u *The New York Review of Books* uporedio Malkomovu knjigu s pokušajem da se dokaže da je brod *Mejflauer* (koji je doneo prve evropske izbeglice u Ameriku) plovio u suprotnom pravcu, od Amerike do Britanije ili da ostrvo Elis (gde su prihvatani imigranti iz Evrope) nema mnogo veze s imigracijom u SAD. Navedeno prema: Alterman, 1999.

3 Bivši belgijski ministar Vili Klas je 1992. godine je primetio: „Zemlje jugoistočne Evrope pripadaju u kulturnom pogledu Vizantijskoj imperiji koja se raspala, nemaju demokratsku tradiciju, niti tradiciju poštovanja manjina i zato bi bilo ispravno da se proširivanje (Evropske) Zajednice ograniči na 'kulturni krug' zemalja Zapada. Trebalo bi da se proširivanje Zajednice ograniči na protestantski i katolički kulturni krug evropskih zemalja“ (navedeno prema grčkom listu *Katimerini*, 16. oktobar 1993, str. 9).

4 Na pitanje zbog čega je EU protiv prijema Turske, bivši generalni sekretar Ujedinjenih nacija, Kurt Valdhajm, autoru ovog teksta svojevremeno je odgovorio da „Unija ne želi da ima na svojim granicama Irak i Siriju“.

niju i Portugaliju – i mimoišla Tursku zbog čega danas ima i mišljenja da razvojni model EU nije primeren evromediteranskom prostoru.

BALKAN: EVROPA I NJEN ANTIPOD

Reč Balkan (Todorova, 1997: 27) ušla je u širu upotrebu u Evropi tek u prvoj polovini XIX veka kada se prvi put javila potreba za posebnom definicijom ovog prostora: „Takav izbor je načinjen delimično zbog činjenice da je ovaj planinski lanac u prvoj polovini XIX veka postao poznat kao pozornica rusko-turskog rata i, do 1877. godine, ova prirodna prepreka je činila drugu i poslednju liniju odbrane Istanbula“ (Jezernik, 2012). Pre toga, područje današnjeg Balkana bilo je podeljeno između Habzburškog i Osmanskog carstva i u to vreme ovaj deo Evrope najčešće je označavan kao deo šireg prostora „Orijenta“, „evropski deo Turske“ ili „Turska u Evropi“, a, po potrebi, koristio se i antički naziv Hemus. U Osmanskom carstvu, evropski posedi su uglavnom označavani kao Rumelija, rimski ili hrišanski deo carstva.⁵

Istočna kriza, osvajanja Habzburga i Rusije u XVIII veku i nacionalne revolucije na Balkanu u XIX veku učinile su Balkan politički vidljivim u Evropi dok su epoha prosvetiteljstva i uspon Evrope učinili da vezivanje ovog dela kontinenta za jednu orijentalnu imperiju u opadanju postane politički nekoretno. Za evropske putopisce u XVIII i XIX veku njegove zemlje i njegovi narodi „uglavnom su poslužili kao ogledalo u kome su videli sebe da bi primetili, pre svega, kako su napredni i civilizovani. U tom pogledu, mogli bi tvrditi i da ne bi bilo Evrope bez Balkana“ (Jezernik, 2012). Reč Balkan se u Zapadnoj Evropi prvi put pominje 1490. godine u jednom memorandumu koji je papi Inoćentiju VIII uputio italijanski humanista i diplomata Filipo Kalimah, a u engleski jezik ga je uveo Frederik Kalvert (Calvert, 1767). Ovaj naziv se povremeno javlja i u zapisima Džona Morita⁶ i drugih evropskih putopisaca po evropskom delu Osmanskog carstva u XVI i XVII veku.

U zvaničnu upotrebu u Evropi naziv Balkansko poluostrvo (*Balkan Halbinsel*) je uveo nemački geograf Johan Avgust Cojne 1808. godine u knjizi *Gea: Versuch Einer Wissenschaftlichen Erdbeschreibung*, gde je zapisao: „Na severu je ovo Balkansko poluostrvo odvojeno od ostatka Evrope dugim planinskim lancem, ili bivšim Albanusom, Skardom, Hemusom, koji se na severozapadu spaja s Alpima na malom Istarskom poluostrvu, a na istoku tone u Crno more u dva ogranka.⁷ Razlog koji je, vero-

5 Poznati turski istoričar Halil İnalçik smatra da se u Osmanskom carstvu reč Balkan prvobitno koristila da bi označili planinske krajeve Rumelije (Emine-Balkan, Kodja-Balkan, Kucuk-Balkan, Ungurus-Balkan i sl.). Videti o tome: İnalçik, 1960: 998-1000.

6 Džon Morit (1914: 65), na primer, primetio je u svom dnevniku krajem XVIII veka: „Spavali smo u podnožju planine (prevoj Šipka) koji smo prešli sutradan i koja razdvaja Bugarsku od Rumunije (antičke Trakije). Iako je danas označena kao **Bal.Kan**, nije manje personalizovana od antičkog Hemusa.

7 Johan August Zeune, navedeno prema: Goldsworthy, 2006. Ovakvo tumačenje izneo je srpski antropolog Jovan Cvijić (1919) i danas je široko prihvaćeno u balkanologiji.

vatno, naveo Cojnea da na ovaj način definiše Balkansko poluostrvo bilo je verovanje koje je od renesanse postojalo u Evropi da se od Pirineja na zapadu do Balkana na istoku prostire planinski lanac *Catena mundi*, lanac sveta, i da je planina Balkan (Stara planina na bugarskom i srpskom) njegov istočni deo i severna granica poluostrva. Dve decenije kasnije, 1830. godine, francuski geograf Ami Bue, dao je tačan opis ove planine dok je sredinom XIX veka nemački autor Teobald Fišher predložio naziv *Südo-steuropa* (Jugoistočna Evropa), ali je i ovaj naziv tokom Drugog svetskog rata dobio negativnu političku konotaciju. To objašnjava što geografske granice ovog prostora ni danas nisu jasno određene i, zavisno od izvora, obuhvataju čitav prostor jugoistočne Evrope ili samo područje od Dunava do Egejskog mora iz koga se, ponekad, izostavlja i Grčka.

Odnos Evrope prema orijentu i orijentalnim carstvima u Evropi je doživeo neobičnu evoluciju u XVIII i XIX veku i to je imalo značajnog uticaja i na percepciju Balkana u radovima evropskih autora tog vremena. Dominacija apsolutističkih monarhija u Evropi i moć orijentalnih carstava u XVIII veku, Osmanskog i Kineskog pre svega, bili su razlozi zbog koga se jedan broj evropskih mislilaca oduševljavao orijentalnim društvima (maršal Voban, Kenej, Volter, Leajbnic i dr.) (Simić, 1986). Kasnije, opadanje ovih društava i evropski kolonijalizam bili su praćeni prezirom prema „orijentalnim despotijama“ (Wittfogel, 1957), njihovoj stagnaciji i „neistorijskom razvoju“ (Fenelon, Monteskije, Ruso, Hegel) i opstali do danas u obliku „orijentalizma“ o kome govori Edvard Said. Klasicizam u evropskoj kulturi, ustanci u Srbiji i Vlaškoj i Grčki rat za nezavisnost u prvoj polovini XIX privukli su pažnju lorda Bajrona, Ežena Delakroa, Alfonsa de Lamartina, Leopolda von Rankea i drugih poznatih Evropljana tog vremena koji su na Balkanu tražili kolevku evropske civilizacije. Slični motivi su vodili romantični filohelenizam u Evropi i uticali na podršku Velike Britanije i Francuske grčkim ustanicima koja je dovela do nezavisnosti Grčke.⁸

Sredinom XIX veka, međutim, balkanofilija u evropskoj literaturi i politici postepeno ustupa mesto balkanofobiji, a čitav region dobija značenje „evropskog bureta baruta“. Nacionalne revolucije balkanskih naroda stvorile su nove države čije su ambicije bile povod mnogobrojnih etničkih i teritorijalnih sporova. Uticaj „belle epoque“ ipak se osećao i na Balkanu gde u to vreme počinje razvoj gradova i industrije, a novooslobođena balkanska društva krenula su putem evropeizacije. Iz tog vremena, međutim, u Evropi datira i mišljenje da je evropeizacija prekinula vezu balkanskih naroda sa njihovom istorijom, a Balkan je sve više dobijao značenje „European other“. Zaoštravanje istočne krize posle 1875. godine, interesi velikih sila tog vremena i sukobi novostvorenih balkanskih država bili su u vreme

8 „Pod turskom vladavinom Konstantinopolj je postao najzaostaliya prestonica Evrope. Pod takvom vladavinom Atina, Bukurešt, Beograd i Sofija, pre osamdeset godina, bili su obične zbirke koliba od blata koje su naseljavali potišteni i osiromašeni ljudi. Kada su se njihovi stanovnici oslobodili turskog ugnjetavanja ova sela prerasla su u gradove, usvojila njihova civilizacijska sredstva i svi su brzo napredovali. Prva dva grada, koja su uživala u slobodi duže od ostalih, postali su tada lepo izgrađeni gradovi kojima se dobro upravljalo s pametnim, inteligentnim i naprednim stanovništvom, a njima će se uskoro približiti i Sofija. Odlazak iz bilo kog od ovih gradova u Konstantinopolj značilo je odlazak iz civilizovanog u varvarski grad“ (Villari, 1905).

Berlinskog kongresa (1878) povod izjava nemačkog kancelara Bizmarka da „čitav Balkan nije vredan kostiju jednog pomeranskog grenadira“ i da „ukoliko izbije rat u Evropi povod će biti neka prokleta balkanska ludost“.⁹ U popularnoj evropskoj literaturi tog vremena Balkan postaje predmet literarne fikcije kao mistični region kojim vladaju mračne sile (Stoker, 1986; Ambler, 1983) i melodramski despoti (Gotje, 2002) čije su avanture zabavljale čitaoce pariske i londonske bulevarske štampe (Goldsworthy, 1998, 2006).

Balkanski ratovi 1913–1914. bili su vrhunac tog procesa i naišli su na oprečne reakcije zapadne javnosti (prvi izveštaj Karnegijeve zadužbine o Balkanu, novinski izveštaji Lava Trockog/Trotsky, 1993. i dr.). Kao što je Bizmark predvideo, „balkansko bure baruta“ eksplodiralo je juna 1914. godine kada je u Sarajevu izvršen atentat na austrougarskog prestolonaslednika Franca Ferdinanda koji je pokrenuo lanac događaja koji će dovesti do izbijanja Prvog svetskog rata. Raspad Austrougarske krajem rata i, nešto kasnije, Osmanskog carstva i nastanak novih država na Balkanu bili su povod stvaranju pojma balkanizacija,¹⁰ koji govori o raspadu multuetničkih država u manje, etnički homogene i međusobno neprijateljske države, ali i sukobima koji se u nemačkom jeziku pežorativno označavaju kao *kleinstaaterei*, a u engleskom *beggar thy neighbor politics*. Stvaranje multietničke Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca posle Prvog svetskog rata (Kraljevine Jugoslavije posle 1929. godine) donekle je izmenilo ovu percepciju Balkana na Zapadu o čemu je svedočanstvo ostavila Rebeka Vest u knjizi *Crno jagnje i sivi soko: putovanje kroz Jugoslaviju* (West, 1942).

Maria Todorova pojmovima Balkan i balkanizacija stoga daje pozitivno značenje procesa evropeizacije balkanskih društava u XIX i XX veku. Pažljivije čitanje istorije balkanskih društava u ovom razdoblju ukazuje na činjenicu da je, uprkos istoriji međusobnih sukoba, do razvoja saradnje balkanskih naroda dolazilo u kratkotrajnim istorijskim razdobljima kada bi interesi velikih sila uticali na jačanje političkih i vojnih veza među njima (1911–1912, 1934, 1953–1954). U nešto dužoj istorijskoj perspektivi, slogan „Balkan Balkancima“ ima tradiciju u gotovo svim balkanskim državama (Rigas Ferreos u Grčkoj, knez Mihajlo Obrenović u Srbiji, Aleksandar Stambolinski u Bugarskoj, Nicolae Titulescu u Rumuniji i dr.). Uticajni deo zapadne javnosti, međutim, i danas Evropu definiše na osnovu razlika od Istoka (uključujući Balkan) obnavljajući uporno mitove o Balkanu kao „ne-Evropi“.¹¹

9 *Oto fon Bismarck quotes*, http://thinkexist.com/quotes/otto_von_bismarck/, August 31, 2012.

10 Smatra se da je ovu reč prvi upotrebio urednik londonskog lista *The Observer*, Džon Luis Garvin, 1920. godine pišući o baltičkim državama dok je istoričar Arnold Tojnbi smatrao da su je prvi upotreбили nemački socijalisti posle mirovnog ugovora Nemačke i sovjetske Rusije u Brest-Litovsku. Marija Todorova (1997: 33–34), međutim, tvrdi da je reč balkanizacija prvi upotrebio *Njujork tajms* 20. decembra 1918. u tekstu pod naslovom *Rathenau: Head of Great Industry, Predicts the Balkanization of Europe* koji se bavio posledicama privredne krize u Nemačkoj posle Prvog svetskog rata.

11 „Putnici na našoj balkanskoj turi mogu dodatno zapaziti i jednu neobičnu činjenicu: dok Balkan danas ulaže sve moguće napore da postane deo Evrope kao što je nekada bio, Evropa danas sebe identifikuje na osnovu njenih razlika prema Istoku, uključujući Balkan, i tvrdi da je ono što je Balkan bio stolicima“ (Jezernik, 2012).

IZVEŠTAJ PRVE KARNEGIJEVE KOMISIJE ZA BALKAN (1914)

Liberalne ideje i zaoštavanje odnosa evropskih sila krajem XIX veka bili su povod nastanku i širenju mirovnih pokreta u Evropi i Sjedinjenim Državama koji su, kako navodi Marija Todorova, „nastojali da stvore nova pravna pravila međunarodnog ponašanja“. Kada je ruski car Nikolaj II Romanov objavio predlog o sazivanju međunarodne konferencije o razoružanju, on je na Zapadu dočekan s entuzijazmom, a glavni rezultati su bile dve konferencije održane 1899. i 1907. godine u Hagu. One su dale podsticaj daljoj kodifikaciji međunarodnog i, naročito, humanitarnog prava, ali i nastojanju da se međunarodni sporovi rešavaju arbitražom¹² i mirenjem.¹³ Brojni američki intelektualci i industrijalci tog vremena podržali su ove napore. Među njima je bio i Endrju Karnegi na čiju inicijativu je 1910. u SAD osnovana Karnegijeva zadužbina za međunarodni mir.¹⁴ Pomalo paradoksalno, mirovni pokret je koincidirao sa zaoštavanjem odnosa u svetu i podelom velikih sila na dva međusobno suprotstavljena bloka – Centralne sile i Antantu – koji će 1914. godine dovesti do izbijanja Prvog svetskog rata.

Pažnja koju su privukli balkanski ratovi 1912. i 1913. godine i izveštaji o zločinima zaraćenih strana bili su povod da Karnegijeva zadužbina okupi grupu američkih i evropskih stručnjaka sa zadatkom da utvrde uzroke uzroke i način vođenja balkanskih ratova. Nikolas Mjurej Batler, jedan od vođa Zaduzbine i rektor Univerziteta Kolumbija, juna 1913. godine uputio je telegram predsedniku Zaduzbine, Elihu Rotu, u kome je zapisao: „Zapanjujuće optužbe o bugarskim zverstvima koje su stavljene na teret kralja Grčke pružaju nam veliku priliku za hitnu akciju. Ukoliko odobrite, ja bih odmah uputio uglednu komisiju na Balkan da utvrdi činjenice i odgovornost za nastavak neprijateljstava i nove zločine. Molim vas odgovorite... danas“ (Abramowitz, 1993: 1). Odgovor koji je stigao iste noći bio je potvrđan i za manje od mesec dana je komisija, u čijem su sastavu bili Jozef Redlih iz Austrije, Žistin Godar iz Francuske, Valter Šuking iz Nemačke, Frensis Hirst i H. N. Breilsford iz Velike Britanije, Pavel Miljukov iz Rusije, Semjuel Daton iz SAD, a na čijem čelu je bio francuski senator d’Esturnel de Konstan, upućena u Beograd.¹⁵ Drugi balkanski rat je

12 Jedan od rezultata Prve haške konferencije bilo je i stvaranje Međunarodnog arbitražnog suda, danas međunarodnog suda pravde u Hagu.

13 Na temelju ovih ideja i pokreta američki predsednik Vudro Vilson i više od 150 vodećih američkih stručnjaka su 1918. godine sačinili program „14 tačaka“ koji je definisao ratne ciljeve SAD u Prvom svetskom ratu, bio podloga Versajske mirovne konferencije i stvaranja Lige naroda. Danas se ovaj pravac razmišljanja u međunarodnim odnosima označava kao liberalni, odnosno, wilsonijanski liberalizam.

14 Karnegi je finansirao i izgradnju „Palate mira“ u Hagu u kojoj se danas nalazi Međunarodni sud pravde. Srbiji je uputio tada veliku donaciju od 100.000 dolara za izgradnju univerzitetske biblioteke (danas Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković“).

15 Sumnje u objektivnost koju su Grčka i Srbija imale prema Breilsfordu i Mljukovu bile su razlog zbog koga ova dva člana nisu učestvovala tokom čitavog boravka Karnegijeve komisije na Balkanu. Uprkos tome, Milioukov i Brailsford su bili autori većeg dela izveštaja Komisije. O razlozima zbog kojih Grčka i srpska vlada nisu imale poverenja u ovu

trajao kratko tako da je izveštaj komisije završen neposredno po njegovom okončanju i objavljen u izdanju Zadužbine 1914. godine.

Izveštaj sadrži sedam poglavlja u kojima se govori o istorijskim uzrocima balkanskih ratova, stradanjima civila ratnim operacijama, odnosu Bugara, Turaka i Srba, nacionalnim pitanjima na Balkanu, balkanskim ratovima i međunarodnom pravu, ekonomskim posledicama rata i moralnim i društvenim posledicama rata, kao i o položaju Makedonije. Predsednik komisije, baron d'Esturnel de Konstan, u uvodu izveštaja jasno je stavio do znanja njegove ciljeve: „Ponovimo, u interesu onih koji nas optužuju da 'blejimo za mir po svaku cenu', ono što smo oduvek smatrali: rat je bolji od ropstva, arbitraža je bolja od rata, izmirenje je bolje od arbitraže. Nadao sam se da je ova kolektivna pobjeda, koja se smatrala nemogućom, saveznika nad Turskom – ... i koju mi i dalje smatramo veličanstvenom – osloboditi Evropu od košmara Istočnog pitanja i doneti joj neočekivano kao primer unije i koordinacije koji joj nedostaju. Mi znamo kako je ovaj rat, pošto je, kako se čini, iscrpeo sve što su zaraćene strane mogle utrošiti, heroizam i krv, bio samo preludijum drugom bratoubilačkom ratu između dojučerašnjih saveznika i kako je ovaj drugi rat bio mnogo suroviji od prvog (Abramowitz, 1993: 1)“.

De Konstan i članovi komisije pravili su razliku između Prvog i Drugog balkanskog rata. Dok je prvi vođen za nezavisnost zbog čega su ga smatrali za „vrhunski protest protiv nasilja i, šire, protest slabog protiv moćnog“ zbog čega je bio „slavan i popularan u celom svetu“, drugi je bio agresivni rat u kome su „i pobednik i poraženi izgubili i materijalno i moralno“. Liberalna shvatanja autora izveštaja bila su razlog zbog koga su oni, uprkos heroizmu i žrtvama zaraćenih strana, smatrali da moraju podići glas zbog ljudskih i materijalnih žrtava i pretnje koju su ovi ratovi nosili za budućnost: „Stvarni krivci za ovu dugu listu egzekucija, ubistava, davljenja, paljevina, masakra i okrutnosti o kojima govori naš izveštaj nisu, ponavljamo, balkanski narodi. Ovde sažaljenje mora nadvladati ogorčenje. Nemojmo osuđivati žrtve... Stvarni krivci su oni koji su zbog interesa i naklonosti, tvrdeći da je rat neizbežan i postupajući u skladu s tim, tvrdili da su nemoćni da ga spreče“ (Isto).

Zaključak koji logično sledi iz perspektive liberalnog internacionalizma je „humanitarni intervencionizam“ kome „civilizovani svet“ mora pribeći da bi zaustavio „varvarstvo“ balkanskih naroda. Autori Karnegijevog izveštaja stoga naglašavaju: „Šta je dužnost civilizovanog sveta na Balkanu? ... Jasno je da na prvom mestu moraju prestati da iskorišćavaju ove narode zbog vlastitih interesa. One ih moraju ohrabriti da postignu sporazume o arbitraži i inisistirati na njima. One moraju pružiti dobar primer tragajući za pravnim rešenjima međunarodnih sporova“. Izveštaj Karnegijeve komisije o balkanskim ratovima ubrzo su bacili u senku događaji koju su sledili: svega nekoliko meseci posle njegovog objavljivanja izbio je Prvi svetski rat, prvi rat industrijske ere u kome su moderna oružja (tenkovi, podmornice, avioni, oružja masovnog uništenja) promenila pravila ratovanja i odnela oko 15 miliona žrtava. „Civilizovani svet“ je potonuo u

---

dvojicu članova komisije videti esej George Kennana i knjigu ruskog diplomate Vasilija Strandmana (2009).

varvastvo totalnog rata u kome je nestala stara Evropa i počeo „kratki dvadeseti vek“ (Erik Hobsbaum, 2004) koga su obeležili novi ratovi i do tada nezabeležena razaranja i stradanja civilnog stanovništva.

IZVEŠTAJ DRUGE KARNEGIJEVE KOMISIJE ZA BALKAN (1996)

Rat u Bosni i Hercegovini (1992–1995) bio je predmet mnogobrojnih studija u to vreme među kojima se po svom uticaju na politiku Sjedinjenih Država i Evropske unije izdvajaju dve.

Prva je bila putopisna knjiga američkog novinara Roberta Kaplana *Balkanski duhovi: putovanje kroz istoriju* (2004), objavljena 1993. godine. Namera autora bila je da, pola veka posle Rebeke Vest, istraži Balkan i njegovu istoriju, umetnost i politiku „na najživlji mogući način“. Iako je rukopis završen 1990. godine američki izdavači su ga odbili smatrajući da je pažnja američke publike iscrpljena događajima u Istočnoj Evropi. Knjiga je objavljena tek po izbijanju rata u bivšoj Jugoslaviji i, prema oceni *Njujork tajmsa*, postala je najpoznatija knjiga povezana s Klintonovom administracijom“. Razloge za to objasnio je sam autor u predgovoru drugom izdanju knjige: „1993. godine, u vreme kada je predsednik Klinton razmišljao o primeni sile da bi se zaustavio rat u Bosni, on i gospođa Klinton su, kako se veruje, pročitali *Balkanske duhove*. Istorija etničkih rivaliteta koju sam ja opisao navodno je podstakla predsednikov pesimizam o regionu i, kako je rečeno, uticala je na njegovu odluku da ne pokrene otvoreni vojni odgovor kao podršku Bosanskim Muslimanima koji su bili pod opsadom bosanskih Srba“ (Kaplan, 2004: X).

Iako knjiga govori o autorovom ličnom doživljaju Balkana, predgovor koji je napisan po izbijanju rata, sadrži neke od najdramatičnijih izraza zapadnih stereotipa o ovom regionu: „Balkan je proizveo prve teroriste XX veka. VMRO (Unutrašnja makedonska revolucionarna organizacija) bila je Palestinska oslobodilačka organizacija dvadesetih i tridesetih godina XX veka s bugarskim pokroviteljima, odlučnim da povrate delove Makedonije koje su uzele Grčka i Jugoslavija posle Drugog balkanskog rata. Poput današnjih šiita u južnim predgrađima Bejruta, ubice VMRO, koji su se zaklinjali nad puškom i pravoslavnom Biblijom, došli su iz raskorenjenog seljačkog proleterijata u slamovima Skoplja, Beograda i Sofije. Uzimanje talaca i masovni pokolji nevinih bili su uobičajeni. Čak i fanatizam iranskog sveštenstva ima balkanske preteče. Za vreme balkanskih ratova 1912 i 1913. godine grčki episkop u Makedoniji je naredio ubistvo bugarskog političara, a onda je doneo njegovu glavu u crkvu gde je fotografisao. Istorija dvadesetog veka je počela na Balkanu. Izolovan siromaštvom i etničkim rivalstvom čovek je ovde osuđen na mržnju. Ovde je politika svedena na nivo blizak anarhiji koja se, s vremena na vreme, izlivala preko Dunava u srednju Evropu. Nacizam se, na primer, može pozvati na svoje balkanske korene. U udžericama Beča nalazi se plodno tlo etničke mržnje bliske svetu Južnih Slovena gde je Hitler naučio toliko intenzivno da mrzi. Kako zemlja izgleda na mestima gde ljudi čine zlo? Postoji li loš zadah, *genius*

loci, nešto u pejzažu što navodi na zlo?“ (Kaplan, 2004: XXVII)

Druga knjiga bila je reprint izdanje izveštaja Karnegijeve zadužbine iz 1914. godine s predgovorom slavnog američkog diplomate Džordža Kenana, autora „Dugog telegrama“ iz 1946. godine¹⁶ i doktrine odvracanja u hladnom ratu. Inicijativa za ovo izdanje potekla je od tadašnjeg predsenika Karnegijeve zadužbine, Mortona Abramovica, bivšeg podsekretara za obaveštajni rad i planiranje u Stejt departmanu u administraciji Džimi Kartera i ambasadora u Turskoj (1989–1981). Motive da objavi reprint izveštaja iz 1914. Abramovic je objasnio u predgovoru u kome ja zapisao da se radi o dokumentu „s mnogim pričama koje nam treba ispičati u dekadi sutona dvadesetog veka, kada sukob na Balkanu ponovo muči Evropu i savest međunarodne zajednice i kada naša spremnost za delovanje ne odgovara našoj spremnosti da delujemo“ (Abramowitz, 1993: 1). Zadatak da poveže izveštaj iz 1914. i rat u bivšoj Jugoslaviji Abramowitz je poverio doajenu američke diplomatije Džordžu Kenanu, ambasadoru SAD u Jugoslaviji (1961–1963) (Bisenić, 2011).

Kenanov uvodni esej počinje analizom početaka mirovnog pokreta u Sjedinjenim Državama i Evropi čiji je proizvod bilo i stvaranje Karnegijeve zadužbine za međunarodni mir 1910. godine. Iz ovog pokreta nastao je i liberalni internacionalizam Vudro Vilsona kome su se Sjedinjene Države vratile u vreme njihove dominacije na međunarodnoj sceni u decenijama posle hladnog rata. Pošto je i početkom i krajem XX veka Balkan bio jedna od važnih tačaka njihovog interesa, Kenan je ocenio da se „značaj ovog izveštaja za svet 1993. godine krije prevashodno u bolnoj situaciji koja danas preovlađuje u istom onom balkanskom svetu kojim se bavio. Najveća vrednost izveštaja je da otkriva ljudima našeg vremena koliko današnji problemi imaju duboke korene i koliko nemaju. Bilo bi jednostavnije razmišljati o rešenjima ukoliko se ove realnosti imaju na umu“ (Abramowitz, 1993: 9). Uprkos razlikama između balkanskih ratova početkom i krajem XX veka, Kenan u njima nalazi i značajne sličnosti. I jedne i druge nisu vodile samo armije nego čitave nacije, njihovi motivi su bili u megalomaniji nacionalnih idela, a učešće neregularnih jedinica donelo je brojne zločine prema civilnom stanovništvu. U tradiciji zapadnih percepcija Balkana Kenan je uzroke tome video u „starim mržnjama“ koje imaju svoje duboke korene ne samo u sadašnjosti nego i u prošlosti: „Ovi koreni vuku poreklo ne samo iz stoleća turske dominacije, nego i iz vizantinskog prodora na Balkan i pre tog vremena“ (Abramowitz, 1993: 13).

Završni deo eseja Kenan je posvetio ulozi Sjedinjenih Država i Evrope na Balkanu. Polazeći od prvog Karnegijevog izveštaja, on je izveo tri glavna zaključka. Prvo, da iako Sjedinjene Države ne mogu ostati skrštenih ruku, to je pre svega problem Evropljana. Drugo, ni od jedne zemlje ili grupe zemalja ne može se očekivati da okupira Balkan, da potčini njegove ostrašćene narode i da ih drži pod kontrolom sve dok se ne smire i počnu gledati na svoje probleme na mirniji način. Treće, postoji problem dalje

16 Telegram, *George Kennan to James Byrnes* [„Long Telegram“], February 22, 1946. Harry S. Truman Administration File, Elsey Papers, http://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/coldwar/documents/index.php?documentdate=1946-02-22&documentid=6-6&studycollectionid=&pagenumber=1, 1. septembar 2012.

budućnosti kada se sukobi završe i kada će i dalje postojati pitanje kako će se balkanski narodi odnositi jedni prema drugima. Njegov zaključak je da mora biti uspostavljen novi i jasno prihvaćen teritorijalni *status quo* i da zemljama regiona moraju biti nametnuta efikasna ograničenja, uključujući i ograničenja njihovog suvereniteta. Zapad u tom cilju mora biti spreman da upotrebi i silu, tj da pribegne „humanitarnoj intervenciji“ tamo gde diplomatija ne donese rezultate.

Intervencija NATO-a u Bosni i Hercegovini 1995. godine zaustavila je rat, a mirovna konferencija održana je u jesen iste godine u Dejtonu (SAD). Dok je konferencija još trajala, Morton Abramowitz je došao na Balkan da bi se upoznao sa situacijom najavljujući da će Karnegijeva zadužbina formirati novu komisiju zadatkom da utvrdi okvir budućeg rešenja za Balkan.¹⁷ Za predsednika komisije imenovan je bivši belgijski premijer Leo Tindemans dok su članovi bile ugledne ličnosti iz Sjedinjenih Država i Evrope: Lojd Katler i Dejvid Anderson iz SAD, Bronislav Geremek iz Poljske, Džon Roper iz Velike Britanije, Teo Zomer iz Nemačke i Simone Vej iz Francuske. Prvu verziju izveštaja napisali su Žak Rupnik (Francuska), Dejna Elin i Mark Tompson (Velika Britanija) i Džejms Braun (SAD) pre dolaska komisije na Balkan.¹⁸

Pored razloga koje su naveli Abramovic i Kenan u reprint izdanju prvog izveštaja Karnegijeve zadužbine autori drugog izveštaja su se osvrnuli i na gnušanje svetske javnosti koje je izazvao građanski rat u Jugoslaviji: „Njega je hranila nesposobnost – neki bi rekli nespremnost – vodećih zapadnih sila da spreče, ublaže ili zaustave krvoproliće i razaranje u njihovim početnim fazama. Ni jedna država, državnik ili međunarodna institucija nisu slavno odgovorili na ovaj izazov. Evropska unija je proglasila priliku da zaustavi ratove jugoslovenskog raspada „časom Evrope“ i bila posrednik u beskrajnom nizu mirovnih sporazuma. Jedan po jedan, oni su bili prekršeni dok se mastilo na sporazumima o prekidu vatre ne bi ni osušilo. Amerikanci, pod predsedavanjem Bila Klintonu i njegovog prethodnika

17 Pošto sam u to vreme bio direktor Instituta za međunarodnu politiku i privredu u Beogradu, kolege iz Ministarstva spoljnih poslova su me zamolile da se sretmem sa Abramowitzem i izložim mu svoje poglede o ratu u Jugoslaviji. Razgovor je počeo neslaganjem oko njegovih uzroka koje je on video u „ancient hatreds“, dok je moje mišljenje bilo da je uzrok rata bio politički oportunitizam bivših komunista koji su oživel nacionalističke strasti u pokušaju da očuvaju vlast posle hladnog rata. Iako je danas to gotovo opšte prihvaćeno gledište, sredinom devedesetih godina zapadne percepcije Balkana bile su još uvek pod snažnim uticajem stereotipa s početka XX veka. Na kraju smo se, ipak, složili oko nekih ideja kojima je trebalo da se bavi nova komisija Karnegijeve zadužbine.

18 Deo komisije posetio je Beograd početkom 1996. godine. Na molbu Ministarstva spoljnih poslova organizovao sam večeru na koju su, pored članova komisije, pozvani i vodeći stručnjaci iz Instituta za međunarodnu politiku i privredu, među njima i Milan Šahović, bivši predsednik Šestog komiteta UN (međunarodno pravo), Ljubivoje Aćimović (tvorac grupe nesvrstanih i neutralnih zemalja na Helsinškoj konferenciji 1975), Branislava Alendar (autor projekta ulaska Jugoslavije u EZ 1989. godine) i dr. Iako smo očekivali da će tema biti situacija na Balkanu posle Dejtonskog mirovnog ugovora, veče je proteklo u neformalnom razgovoru u kome Balkan gotovo da i nije pomenut. Naše iznenađenje je bilo utoliko veće kada smo videli naša imena u aneksu izveštaja koji je iste godine objavljen pod naslovom *Nedovršeni mir* u izdanju Karnegijeve zadužbine. Kasnije smo saznali da je iskustvo kolega iz drugih balkanskih zemalja koji su se sreli sa članovima komisije bilo slično.

Džordža Buša, bili su skloni da prepuste stvar Evropljanima. I Amerikanci i Evropljani su taktizirali gotovo do potpisivanja Dejtonskog sporazuma. Na isti način, Ujedinjene nacije su pokazivale vidljivu slabost kako se rat širio. I one su posredovale jednom miru za drugim samo da bi otkrile da zaračene strane u Bosni i Hercegovini krše svaki od njih čim bi bio sklopljen (Tindemans et. al., 1993: 2–3)“.

Struktura izveštaja sledila je shvatanja koja su sredinom devedesetih godina preovladavala o Balkanu, ali i o politici SAD i EU u celini. U prvom poglavlju pod naslovom *Balkanska sudbina* uzroci građanskog rata u Jugoslaviji istražuju se iz ugla tri popularne hipoteze o njihovim uzrocima: sukoba interesa velikih sila, „starih mržnji“ and „sukoba civilizacija“. Razloge raspada Jugoslavije autori izveštaja vide u dvostrukom nasleđu komunizma i nacionalizma i neuspejoj tranziciji ka demokratiji. Već u drugom poglavlju pod naslovom *Rat i međunarodni odgovor* pažnja autora izveštaja okreće se ka SAD i EU gde je rat u Bosni i Hercegovini bio povod za prvu ozbiljnu debatu o spoljnoj politici posle hladnog rata.¹⁹ Analizirajući njihove poteze tokom prve tri godine rata autori zaključuju da je ovaj rat izazvao ozbiljne napetosti najpre unutar EZ, pre svega između Nemačke i Francuske, a potom i između transatlantskih saveznika („najdublja kriza posle Suecke krize“) pokazujući razlike između interesa SAD da očuvaju NATO i ambicija EU da izgradi sopstveni sistem bezbednosti. Za njih nije postojala dilema da jedino zapadna alijansa, oličena u NATO-u ima sposobnost da zaustavi ovaj rat i jedini razlog zbog koga sve do 1995. godine nije to učinila bilo je ustručavanje zapadnih zemalja da upotrebe silu na Balkanu. U prilog tome navodi se izjava predsedavajućeg Saveta ministara EZ, Žaka Posa, iz avgusta 1991. godine: „Ovo je čas Evrope. Ovo nije čas Amerikanaca“, koja je izražavala ambiciju da Evropljani preuzmu u svoje ruke rešavanje krize „u njihovom zadnjem dvorištu“.²⁰ Neuspeh EZ (kasnije EU) da reše ovu krizu bio je povod da Sjedinjene Države ponovo preuzmu vodeću ulogu i NATO je intervenisao 1995. godine. Iako smatraju da su motivi za ovu intervenciju u SAD bili u osnovi humanitarni i moralni razlozi, autori priznaju da dublja analiza ukazuje da je bilo i strateških razloga za američko vojno prisustvo na Balkanu.

19 „Rat u Bosni je izazvao prvu ozbiljnu debatu o spoljnoj politici posle hladnog rata. On je time postigao nešto što rat protiv Iraka nije... U slučaju Bosne, identitet učesnika je izmenjen. Debata u Kongresu o tome da li bi trebalo nastaviti intervencionističkim kursom nije sledila partijske linije. Domkrate se više ne mogu identifikovati s jednim antiintervencionističkim stavom. Isto važi i za bojne javne ličnosti koje su nekada bile na čvrstim antiintervencionističkim pozicijama. Odista, neke od najglasnijih kritika i Bušove i Klintonove administracije zbog izostanka vojne pomoći Bosanskim Muslimanima došli su od onih čiji su se antiintervencionistički stavovi podrazumevali“ (Tucker and Hendricson, 1993: 14).

20 „Prvih šest meseci jugoslovenske krize podudarili su se s pregovorima o ugovoru iz Mاستrihta o Evropskoj uniji, koji su podrazumevali komplikovane pogodbe o drugim pitanjima vezanim za suverenitet i ambivalentnu atmosferu rivalstva i zajedničkog interesa. Bilo je onih koji su osećali da način na koji je Evropa delovala u Jugoslaviji može doneti presedane koji bi uticali na budući karakter institucija. Problem vođenja spoljne politike konsensusom ilustrovalo je grčko korišćenje prava vetoa u pogledu priznanja Makedonije“ (Tindemans et. al., 1993: 58).

Slično prvom, i drugi izveštaj o Balkanu Karnegijeve zadužbine posvećen je postkonfliktom razvoju na Balkanu i ulozi SAD i Evrope. Već sam naslov izveštaja *Nedovršeni mir* sugeriše zaključak da je intervencija NATO-a zaustavila rat, ali da nije donela trajan mir Bosni i Hercegovini. Štaviše, oni veruju da je intervencija došla kasno i da je mirovna konferencija organizovana ranije, ona bi mogla doneti bolje rezultate, nego što je to bio slučaj u Dejtonu 1995. godine. Treće poglavlje izveštaja pod naslovom *Stanje u državama, trendovi i predlozi* sadrži niz preporuka za buduću politiku prema Balkanu među kojima će mnoge biti i primenjene u godinama koje su sledile. Ovaj pristup je zadržan i u završnom poglavlju pod naslovom *Region: zaključci i predlozi* koje sadrži preporuke za politiku Sjedinjenih Država i EU prema čitavom regionu Balkana. Tako se, na primer, predlaže da Zapad podstakne regionalnu ekonomsku saradnju na Balkanu, uključujući i prijem ovih zemalja u Centralnoevropsku zonu slobodne trgovine (CEFTA) što će se pokazati kao jedan od najvećih uspeha u protekloj deceniji. Takođe, sugeriše se snažna podrška rekonstrukciji i razvoju, kao i otklanjanju prepreka demokratizaciji, izgradnja civilnog društva i slobodi medija, ali i kontrola naoružanja i oružanih snaga u regionu.

Slično prvom izveštaju Karnegijeve zadužbine i drugi izveštaj je pao u senku događaja koji su sledili. Iako je mirovni sporazum za Bosnu i Hercegovinu u vojnom pogledu bio nesumnjivi uspeh logika raspada Jugoslavije, težište krize je prenela na Kosovo koje je iz taktičkih razloga izostavljeno u Dejtonu. Sporazum je privremeno učvrstio na vlasti glavne vinovnike rata, a kosovski Albanci su prešli na gerilsku borbu u nameri da izazovu novu intervenciju NATO-a na Balkanu. Prvi oružani sukobi na Kosovu su izbili već 1996. da bi 1998. godine prerasli u gerilski rat širokih razmera. U septembru te godine u *Njujork tajmsu* je objavljeno pismo *Međunarodne krizne grupe* koje je potpisalo tridesetak američkih stručnjaka pod naslovom *Gospodine predsedniče, Milošević je roblem*²¹ u kome se zagovarala nova vojna intervencija na Balkanu. NATO je ponovo intervenisao na Balkanu od marta do juna 1999. godine u akciji koja je odnela oko 2.000 civilnih žrtava. Suprotno tvrdnjama da je vojnu intervenciju NATO-a izazvalo čišćenje etničkih Albanaca s Kosova, tadašnji režim Slobodana Miloševića je ovu akciju preduzeo kao odgovor na napade NATO-a vodeći se primerom akcije „Oluja“ 1995. godine u Hrvatskoj kada je u završnici rata etnički očišćeno nekoliko stotina hiljada Srba.

ZAKLJUČAK

Da li su etnički i verski sukobi na Balkanu, balkanizacija, proizvod „antičkih mržnji“ ili su bili uzrok i/ili posledica „sukoba civilizacija“ i velikih sila na Balkanu? Na Balkanu je u XX veku vođeno šest ratova (Prvi i Drugi balkanski rat, dva svetska rata, građanski rat u Grčkoj i građanski rat u Jugoslaviji), dok je njegov geografski centar – Beograd – postao najčešće bombardovana evropska prestonica (1914, 1915, 1941, 1944. i 1999. godi-

21 *Mr. President, Milosevic is the Problem*, <http://www.unhcr.org/refworld/country,,ICG,,SRB,,3ae6a6d70,0.html>, August 30, 2012.

ne²²). Ostatak veka Balkan je proveo uglavnom u miru koji je bio proizvod međunarodnog poretka stvorenog posle Prvog i Drugog svetskog rata. Iako zastrašujući po načinu na koji su vođeni, počinjenim zločinima i njihovim posledicama, balkanski ratovi nisu se mnogo razlikovali od drugih građanskih i verskih ratova u Evropi i svetu. Autori prvog izveštaja Karnegijeve zadužbine imali su određene moralne dileme u pogledu njihove ocene, a stvaranje Jugoslavije 1918. godine bilo je u velikoj meri liberalni odgovor na problem balkanizacije.

Mir i stabilnost na Balkanu, graničnom području između Zapadne i Istočne Evrope i između Evrope i „Orijenta“, uvek su zavisili od stabilnosti susjednih velikih geografskih i političkih celina. Balkan je postao granično područje i tačka „sukoba civilizacija“ u vreme podele Rimske imperije, a kasnije su takav karakter regiona učvrstile podele unutar hrišćanskog sveta, prodor islama u srednjem veku, sukobi između Osmanskog i Habzburškog carstva, a u XIX i XX veku sukobi između Centralnih sila i Antante u Prvom, i između Trojnog pakta i Alliesa u Drugom svetskom ratu, kao i između NATO-a i Varšavskog pakta u hladnom ratu. Međunarodni aranžmani na Balkanu u XIX i XX veku bili su, po pravilu, plod sporazuma velikih sila (Berlinski kongres, Versaj, Jalta) ili su bili sklapani pod njihovim direktnim uticajem (Londonska konferencija ambasadora, Bukureštanski mir, Dejton). Tek kada bi poremećeni odnosi velikih vanbalkanskih sila doveli do sloma ovih sporazuma, na Balkanu je dolazilo do poremećaja i ratnih sukoba.

Raspad bipolarizma u Evropi označio je kraj međunarodnog poretka u Evropi na kojima je u XX veku počivala i bivša Jugoslavija. U takvim okolnostima došlo je i do krize, raspada i građanskog rata na prostoru bivše Jugoslavije. Raspad nije, međutim, izbio na nerazvijenom jugu, nego na razvijenom severu zemlje pod sloganima „begstva s Balkana“ radi „ulaska u Evropu“. Lanac sukoba koji su oni pokrenuli izazvao je „rebalkanizaciju Balkana“, a time i povratak starih zapadnih mitova o ovom regionu. Poma- lo paradoksalno deluje činjenica da je i u Sjedinjenim Državama i u Evropi u to vreme preovladala ideja vilsonijanskog liberalizma da pravo naroda na samoopredeljenje vodi raspadu multinacionalne i multikulturalne jugo- slovenske federacije koju je Vudro Vilson na temelju ovog načela i stvorio 1918. godine. Ovakav zaključak dovodi u pitanje tezu, popularnu na Zapa- du početkom i krajem XX veka, „da su balkanski ratovi izazivali ratove u Evropi“. Građanski rat u Jugoslaviji nije se prelio na susjedne zemlje, Dru- gi svetski rat nije započeo na Balkanu, a čak i Prvi svetski rat bio posledica sukoba dva vojna saveza koja su stvorena pre balkanskih ratova. Atentat u Sarajevu 1914. bio povod za lanac događaja u junu i julu iste godine koji su doveli do izbijanja Prvog svetskog rata, ali su njegovi uzroci bili mnogo dublji o čemu govore brojne krize koje su mu prethodile (Prva marokanska kriza 1905–1906, austrougarska aneksija Bosne i Hercegovine 1908. itali- jansko-turski rat 1911, Druga marokanska kriza 1911. godine i dr.).

Stoga je već sama upotreba naziva „balkanizacija“ za mnogobrojne sukobe u Evropi i svetu u XX veku otrežnjujuća. Po pravilu, ona se kori-

22 Savezničko bombardovanje Srbije 1944. izazvalo je više civilnih žrtava nego nacističko bombardovanje 1941. godine.

sti kao oznaka za komplikovane sukobe u koje su umešani mnogobrojni unutrašnji i spoljni činioци i za koje su moralno gnušanje i moralna histerija često pretekst za „intervencije civilizovanog sveta“ i „humanitarne intervencije“ iza kojih se ponekad kriju strateški motivi i koje su često samo drugo ime za tzv. ratove preko posrednika (*proxy wars*). Balkan je, od pojave ovog termina početkom XIX veka, geopolitički rubno područje čija stabilnost manje zavisi od odnosa naroda i država koji na njemu žive koliko od odnosa susednih sila. Stoga su i nestanak SSSR i Istočnog bloka 1989. godine poremetio ravnotežu i učinili da dugogodišnja kriza „druge Jugoslavije“ postane kriza same jugoslovenske ideje i dovede do raspada jugoslovenske federacije. Razlog što ova kriza nije prelila u susedne zemlje takođe je bila rezultat intervencije evroatlantske zajednice čije su dve intervencije (1995. i 1999. godine) zaustavile rat, ali i posle kraja hladnog rata udahnule novi smisao evroatlantskom savezništvu (NATO) kao čuvara „Zapada protiv ostatka sveta“ (*The West against the rest*) (Simić, 2010; Gress, 1998). Za veliki deo zapadne javnosti Balkan i balkanizacija su kao i krajem XIX i na početku XXI veka ostali deo konstitutivog mita o Zapadu kao civilizacijskoj celini različitoj od Orijenta (Istoka) koji počinje na granici Evrope s Balkanom.

LITERATURA

- Abramowitz, Morton. *Preface, The Other Balkan Wars: A 1913. Carnegie Endowment Inquiry in Retrospect with a New Introduction and Reflections of the Present Conflict by George Kennan*. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1993.
- Alterman, Eric. „Untangling Balkan Knots of Myth and Aftermyth“. *The New York Times*, July 31, 1999.
- Ambler, Eric. *The Mask of Dimitrios*. Fontana Press, 1983.
- Bisenić, Dragan. *Mister X: Džordž Kenan u Beogradu 1961–1963*. Beograd: Klub plus, 2011.
- Cvijić, Jovan. *La peninsule balkanique: géographie humaine*. Paris: Armand Colin, 1919.
- Fukuyama, Francis. *The End of a History and a Last Man*. New York: The Free Press, 1992.
- Gati, Charles. *From Sarajevo to Sarajevo*. Foreign Affairs, fall 1992.
- Goldsworthy, Vesna. *Inventing Ruritania: Imperialism of the Imagination*. Yale University Press, 1998.
- Goldsworthy, Vesna. „The Balkans in Nineteenth-Century British Travel Writing“ In *Travel Writing in the Nineteen Century: Filling the Blank*, edited by Tim Youngs. London: Anthem Press, 2006.
- Gotje, Gi. *Orlovi i lavovi: istorija balkanskih monarhija*. Beograd: Pajdeja, 2002.
- Gress, David. *From Plato to NATO: The Idea of the West and Its Opponents*. New York: The Free Press, 1998.

- Hobsbaum, Erik. *Doba ekstrema: istorija kratkog dvadesetog veka 1914–1991*. Beograd: Dereta, 2004.
- Huntington, Samuel. *The Clash of Civilizations? Foreign Affairs*, summer 1993.
- İnalcik, Halil. *Balkan. The Eycyclopaedia of Islam*. Leiden: Brill, 1960.
- Jezernik, Božidar. *Europe and its Other*. <http://revista-redes.rediris.es/Periferia/catala/numero6/Jezernik.pdf>. September 1, 2012.
- Calvert, Frederick, Lord of Baltimore. *A Tour to the East, In the Years 1763 and 1764. With remarks on the City of Constantinople and the Turks*. London: W. Richardson and S. Clark, 1767.
- Kaplan, Robert. *Balkan Ghosts: A Journey Through History*. New York: Vintage Press, 1993.
- Kaplan, Robert. *Balkanski duhovi: putovanje kroz istoriju*. Beograd: Dan Graf, 2004.
- Malcolm, Noel. *Kosovo: A Short History*. New York: New York University Press, 1998.
- Mazover, Mark. *The Balkans: A Short History*. New York: The Modern Library, 2002.
- Morrith, John B. S. *The Letters of John B. S. Morrith of Rokeby Descriptive of Journeys in Europe and Asia Minor in the Years 1794–1796*. London: John Murray, 1914.
- Said, Edward W. *Orientalism*. New York: Vintage Books, 1979.
- Simić, Jasminka. *NATO i Jugoslovenska kriza: U potrazi za novom misijom*. Beograd: Službeni glasnik, 2010.
- Simić, Predrag. *Marksizam i Kineska revolucija*. Beograd: IMPP, 1986.
- Stark, Hans. *Les Balkans: retour des guerres en Europe*. Paris: IFRI, 1993.
- Stoker, Bram. *Dracula*. Oxford: Oxford University Press, 1986.
- Štrandmana, Vasilije. *Balkanske uspomene*. Beograd: Žagor, 2009.
- Tindemans, Leo et. al. *Unfinished Peace: Report of the International Commission on the Balkans*. Berlin & Washington: Aspen Institute & Carnegie Endowment for International Peace, 1993.
- Todorova, Maria. *Imagining the Balkans*. New York: Oxford University Press, 1997.
- Trotsky, Leon. *The War Correspondence of Leon Trotsky: The Balkan Wars 1912–13*. Pathfinder, 1993.
- Tucker, Robert and David Hendricson. *America and Bosnia*. The National Interest, Fall 1993.
- Villari, Luiggi, ed. *The Balkan Question*. London: John Murray, 1905.
- West, Rebecca. *Black Lamb and Grey Falcon: A Journey Through Yugoslavia*. London: Macmillan, 1942.
- Wittfogel, Karl. *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*. Forge Village: Yale University Press, 1957.

THE BALKANS AND BALKANIZATION – A CENTURY LATER

Summary: Civil war in Yugoslavia broke out at the time of the fall of the Berlin Wall, “velvet revolutions” in Eastern Europe and the collapse of the Eastern Bloc instilled a sense of hope that Europe will become “whole and free” and that the end of the European wars will millennium of peace and democracy. The crisis and the collapse of the former Yugoslavia “rebalkanized” Southeastern Europe and revived old Western stereotypes about the Balkans and “Balkanization”. The author is trying to determine the origin of ideas and values that influenced Western policy towards this crisis through comparative analysis of two reports on Balkan wars of the Carnegie Endowment for International Peace from 1914. and 1996. In his opinion, the cause of Balkan wars in the nineties of the twentieth century were not “old hatreds” between the Balkan nations but the remnants of the old communist regimes, that, in an effort to retain power, have embraced nationalism as its policy and thus came into conflict with the new values which brought an end to the Cold war. He concludes that the conflict between conservative (“Balkan”) and liberal (“European”) values was the reason of slogans on “flight from the Balkans” and political disputes that evolved into bitter armed conflict in the nineties in former Yugoslavia.

Key words: Balkans, Balkanization, war, ethnic conflict, European union, Cold War, NATO, liberalism, conservatism.